

Johdanto

Sekularisaatio eli maallistuminen on yksi modernin teologian ja uskonnotutkimuksen tärkeimmistä teemoista. Pitkään monet uskoivat, että maallistuminen on vääjäämätön seuraus markkinatalouden, demokratisoitumisen ja tieteellis-teknisen ajattelun leviämisestä koko maailmaan. 2000-luvulla usko kulttuurien kaavamaiseen muutokseen on kuitenkin käynyt kyseenalaiseksi. Jokainen aikaansa seuraava voi nähdä, että niin kutsutun modernin projektin suuri kertomus uskonnon häviämisestä ei vastaa todellisuutta. Uskonnot eivät ole kadonneet vaan niiden vaikutus ja näkyvyys ovat vahvistuneet monilla elämänalueilla. 1900-luvun lopussa monet yhteiskuntatieteilijät ja eurooppalaiset filosofit – esimerkiksi Jacques Derrida, Jürgen Habermas ja Gianni Vattimo – alkoivat puhua Jumalan ja uskonnon paluusta.

Uskonnon tai Jumalan paluu on moniulotteinen ja hankalasti hahmotettava kysymys. Siksi kirjassa käsitellään uskontoon liittyviä ajankohtaisia ilmiöitä, teemoja ja kysymyksiä monen eri tieteenalan näkökulmasta. Teologien ja uskonnonfilosofien lisäksi mukana on tutkijoita kulttuurin-, historian- ja yhteiskuntatutkimuksen aloilta. Tarkastelun kohteena on etupäässä institutionaalinen empirinen uskonto, lähinnä kristinusko, ja sitä koskevat ilmiöt ja muutokset. Seuraavassa jäsennetään symposiumissa käytyjen keskustelujen ja tässä kirjassa julkaistujen artikkelien aihepiirejä yleisellä tasolla.

Kansainvälisessä politiikassa uskonnot näkyvät nykyään monin tavoin, ja uskonnot, erityisesti islam, vaikuttavat monien väkivaltaisten konfliktien taustalla. Arabikevään 2011 käynnistämät uskonnollis-poliittiset kuohunnat ja sodat, pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden määrän kasvu, islamististen ajattelun voimistuminen sekä jihadistinen terrorismi ovat olleet jatkuvasti esillä mediassa. Pakolaisuuden ja siirtolaisuuden myötä islamista on tullut entistä näkyvämpi osa yhteiskuntaa kristillisessä, osin maallistuneessa Euroopassa.

Meneillään oleva liikehdintä on pakottanut kiinnittämään yhä enemmän huomiota uskonnon rooliin poliittisessa ja yhteiskunnallisessa todellisuudessa. Muutoksiin on reagoitu monella tavalla. Yksi polttava kysymys on koskenut uskonnollista identiteettipoliitikkaa. Oletettu ja pelätty ”islamisaatio” on voimistanut kristillis-nationalistisia äänenpainoja Euroopassa. Kristillisen identiteetin korostaminen on tässä yhteydessä merkinnyt yhtäältä islamin ja toisaalta liberaalin maallistuneen ajattelun vastustamista. Ilmiö näkyy esimerkiksi Puolassa ja Unkarissa, mutta siitä on vahvistuvia merkkejä myös Suomessa. Samaan aikaan monet kirkkojen edustajat ovat vedonneet julkisesti ihmisiin suvaitsevaisuuden ja hädässä olevien pakolaisten auttamisen puolesta.

Yhdysvalloissa nationalistisella konservatiivisella kristillisyydellä on ollut pitkään merkittävä vaikutus maan politiikkaan. Aiemmin suurvaltojen välisessä ideologisessa kamppailussa oli kyse taistelusta ateistisen kommunismin ja kapitalistisen kristillisen lännen välillä. Tilanne on muuttunut. Nyky-Venäjällä voidaan puhua uskonnon paluusta. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen ortodoksista kirkosta on 2000-luvulla tullut venäläisen kulttuurin ja politiikan merkittävä vaikuttaja.

Marxilaisen tieteellisen ateismin hävittyä valtion ideologisesta ohjelmasta ortodoksista uskontoa on käytetty tukemaan Vladimir Putinin poliittisia pyrkimyksiä ja vahvistamaan kansallismielisyyttä. Samalla ortodoksisen kirkon länsimaisen liberalismiin vastavoimaksi esitelty arvomaailma on saanut näkyvän paikan yhteiskunnallisessa keskustelussa. Elina Kahla tarkastelee artikkelissaan jälkineuvostoliittolaisen Venäjän uskonnollista ja ideologista tilannetta. Hänen mukaansa ortodoksiseen tradition paluu ja islamin leviäminen Venäjällä ovat rinnakkaisia ilmiöitä, joita yhdistää pyrkimys sanoutua irti maallistuneesta lännestä.

Uskonto näkyy aiempaa enemmän Euroopan medioissa, mutta tosiasia on, että 1900-luvulla perinteiset kristilliset kirkot ovat menettäneet jäseniään. Monissa Euroopan maissa kehitys jatkuu edelleen nopeana. On arvioitu, että kristinuskon keskus on siirtynyt Euroopan ulkopuolelle Afrikkaan ja Latinalaiseen-Amerikkaan, joissa erityisesti helluntailais-karismaattiset herätysliikkeet leviävät nopeasti. Sen sijaan Euroopan maallistuneissa maissa yhä useammat ihmiset määrittelevät itsensä uskonottomiksi. Teemu Tairan mukaan uskonnon paluun rinnalla voidaan puhua ateismin paluusta. Hän kiinnittää artikkelissaan huomiota siihen, että yhtäältä 2000-luvulla ateistinen luonnontieteeseen nojautuva uskontokritiikki, niin kutsuttu uusateismi, on saanut paljon huomiota julkisessa keskustelussa. Toisaalta samaan aikaan eräät itseään ateisteina pitävät mannermaista perinnettä edustavat filosofit ovat muokanneet poliittista filosofiaa uudistavia näkemyksiä käyttämällä lähtökohtana kristilliseen perinteeseen tukeutuvaa ajattelua.

Uskontoa ja teologiaa edustavat aiheet eivät ole nykyfilosofiassa erityisen suosittuja. Sekä modernissa filosofiassa että protestanttisessa teologiassa on suhtauduttu kriittisesti klassisiin jumalatodistuksiin ja yleensäkin yrityksiin todistaa Jumalan olevan olemassa. Merkkejä Jumalan ja erityisesti metafyyssisen Jumalan paluusta näkyy kuitenkin myös filosofiassa. 1970- ja 1980-luvun vaihteessa pääosin Yhdysvalloissa virisi uskonnonfilosofinen suuntaus, jonka johtohahmoista monet ovat puolustaneet klassisten jumalatodistusten ja metafyyssisen teismin oikeutusta. Ilmiön kriittinen tarkastelu on Sami Pihlströmin artikkelin aiheena. Myös Lauri Kemppainen on ottanut tehtäväkseen esitellä Yhdysvalloissa käytävää filosofis-teologista keskustelua. Hän kuvaa artikkelissaan kiistaa, joka koskee kristinuskon ja nationalistisen vaihtoehdoisen oikeiston välistä suhdetta. Hänen tarkoituksenaan on osoittaa, että konservatiivisten teologioiden piirissä käyty keskustelu moraalisisista kysymyksistä ja etiikan perusteista on moniulotteisempaa kuin aihetta koskevat kärjistyksen antavat ymmärtää.

Moraalikysymyksiä koskeva vastakkainasettelu ei kuitenkaan ole pelkkä kärjistyksen polarisaatio konservatiivisen uskonnollisen ja maallistuneen liberaalin etiikan välillä näkyy paitsi Yhdysvalloissa myös monissa muissa maissa etenkin suhtautumisessa sukupuolta ja seksuaalisuutta koskeviin kysymyksiin. Se saa poliittisen ilmauksen erityisesti aborttilainsäädäntöä, feminismiä ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen asemaa koskevassa, usein tunteiden värittämässä keskustelussa. Ei ole liioiteltua sanoa, että 2000-luvulla uskonetiikan omaleimaisin osa-alue näyttää olevan juuri seksuaalietiikka. Jaana Hallamaa tarkastelee artikkelissaan Jumalan paluuta sukupuolieron korostamisena. Hänen mukaansa aihepiirin uskonnollisen kielenkäytön ja argumenttien taustalla on jälkimoderniin yhteiskuntaan siirtymisen aiheuttama epävarmuutta, jota yritetään hälventää turvautumalla auktoritatiivisiin ja hierarkkisiin ajattelumalleihin.

Suomessa ja monissa muissa länsimaissa uskontoa on pidetty yksityisasiana. Liberalistisen perinteen mukaisesti on katsottu, ettei uskonnollisilla opeilla ja käsityksillä ole erityisen merkittävää roolia poliittisista ja yhteiskunnallisista asioista keskusteltaessa. Suomalaisessa luterilaisessa teologiassa eettisten ja yhteiskunnallisten kannanottojen on ajateltu pohjautuvan luonnolliseen moraalilakiin, joka ei riipu maailmankatsomuksesta. Tältä osin on kiinnostavaa, että politiikan tutkimuksen piirissä liberalistiseen ideologiaan kuuluvaa käsitystä uskonnon ja politiikan jyrkästä erosta on pidetty virheellisenä. Uskonto ja teologiset ajattelumallit vaikuttavat politiikassa myös silloin, kun yhteyttä ei pidetä esillä. Johanna Vuorelma kiinnittää artikkelissaan huomioita suomalaisessa talouspoliittisessa keskustelussa havaittaviin uskonnollisiin kaikihin. Analyysin kohteena on talouspolitiikkaa koskevissa puheenvuoroissa käytetty retoriikka, jossa usko on ollut keskeinen käsite.

Kristilliset symbolit, ajattelutavat, arvot ja käsitteet ovat erottamaton osa länsimaista kulttuuria, minkä vuoksi on harhaanjohtavaa puhua uskonnon paluusta. Kristinuskon vaikutus on näkynyt ja

näkyä edelleen vahvasti länsimaisessa taiteessa. Olli-Pekka Vainio esittelee artikkelissaan populaarikulttuurissa ilmenevää uskontokritiikkiä. Hänen tarkastelemansa esimerkit ulottuvat renessanssiajan kirjailijan Francois Rabelais'n teoksista uusimpiin tietokonepeleihin.

Uskonnollisten myyttien ja niiden erilaisten heijastumien ja muunnosten voimaa käytetään hyväksi taiteen lisäksi myös muilla elämänalueilla. Pekka Varjeen esittämä kriittinen analyysi Suomen Työväenpankin organisaatiouudistuksesta tarjoaa esimerkin pelastushistorialliseen myyttiin rinnastettavan ajattelumallin luomisesta ja sen käyttämisestä liike-elämässä.

Kiitämme tämän kirjan kirjoittajia, jotka ovat jalostaneet Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran *Jumalan paluu 2000-luvulle* -symposiumissa marraskuussa 2018 pitämänsä esitelmät artikkeleiksi niiden luettavaksi, jotka ovat kiinnostuneet uskonnon omana aikanamme saamista ilmentymistä.

Timo Koistinen ja Jaana Hallamaa